आत्मावबोधः

पूर्वाचार्याः श्रीजयशेखरसूरयः

ફોગટ છે
બીજું બધું જ જ્ઞાન
જો નથી
આત્મજ્ઞાન.

पूजनीयपूर्वाचार्यश्रीजयशेखरसूरिवरविरचितः

नवनिर्मित-बोधोपनिषद्-वृत्तिविभूषितः

आत्मावबोधः

नवसर्जनम् - सम्पादनम्

प्राचीनश्रुतोद्धारक

प.पू.आ. श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरशिष्याः

प.पू.आ. श्रीकल्याणबोधिसूरीश्वराः

प्रकाशकः

श्री जिनशासन आराधना ट्रस्ट

મૂળગ્રંથ : **આત્માવબોધ** (પ્રાકૃત ૪૩ ગાથા)

મૂળ ગ્રંથકાર : પૂજનીયપૂર્વાચાર્ય
શ્રીજયશેખરસૂરિવર

નવનિર્મિત સંસ્કૃત વૃત્તિ : **બોધોપનિષદ્**

નવ સર્જન+સંપાદન : પ્રાચીનશ્રુતોદ્ધારક પ.પૂ.આ.શ્રી
હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાના
શિષ્ય પ.પૂ.આ.શ્રી
કલ્યાણબોધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા

વિષય : **આત્મજ્ઞાન**

વિશેષતા : ગાગરમાં સાગર... અંજલિમાં ગંગા...
અનુભૂતિના આકાશનું અર્પણ... અને
આત્માનો આમૂલચૂલ ઉદ્ધાર...
પરમના પથિકો માટે પરિશીલનીય પ્રબંધ

વિ. સં. ૨૦૬૮ • વી. સં. ૨૫૩૮ • સને ૨૦૧૨

• પ્રથમ આવૃત્તિ, પ્રતિ : ૫૦૦ •

No Copyright. • Reproduction Welcome.

પ્રાપ્તિસ્થાન

1) શ્રી અક્ષયભાઈ શાહ

506, પદ્મ એપાર્ટ., જૈન દેરાસર સામે, સર્વોદયનગર,
મુલુંડ (પ.), મુંબઈ-400 080. મો.: 9594555505
Email : jinshasan108@gmail.com

2) શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ સંઘવી

6-બી, અશોકા કોમ્પલેક્સ, જનતા અસ્પતાલ પાસે,
પાટણ (ઉ.ગુ.) ફોન : 9909468572

3) મલ્ટી ગ્રાફિક્સ

18, Vardhaman Bldg., 3rd Floor, Khotachi Wadi,
Prarthana Samaj, V. P. Road, Mumbai – 4.
Ph.: 23873222 / 23884222.
E-mail : support@multygraphics.com

પ્રસ્તુત પ્રકાશન જ્ઞાનનિધિમાંથી થયેલ છે. માટે ગૃહસ્થો જ્ઞાનનિધિમાં તેનું મૂલ્ય અર્પણ કરીને માલિકી કરી શકશે.

Website : www.divineKnowledge.org.in

चरमतीर्थपतिः करुणासागरः श्रीमहावीरस्वामी

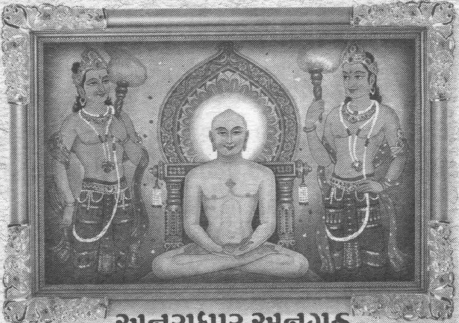

અનરાધાર અનુગ્રહ

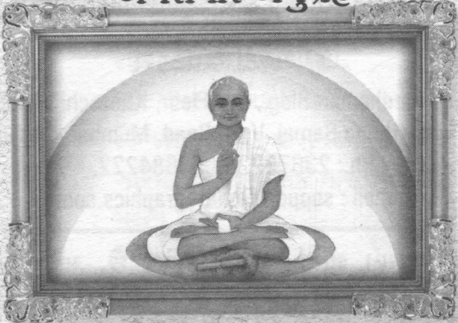

अनन्तलब्धिनिधानः श्रीगौतमस्वामी

पञ्चमगणधरः श्रीसुधर्मास्वामी

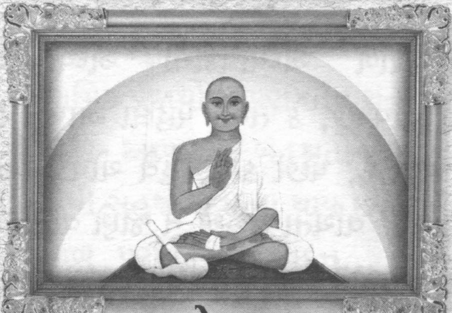

કૃપા વરસે અનરાધાર

સિદ્ધાંતમહોદધિ સુવિશાલગચ્છસર્જક પ. પૂ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજા

વર્ધમાન તપોનિધિ ન્યાયવિશારદ પ. પૂ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજા

અજોડ ગુરુસમર્પિત ગુણગણનિધિ પ. પૂ. પંન્યાસપ્રવર

શ્રી પદ્મવિજયજી ગણિવર્ય

સિદ્ધાંત દિવાકર પ. પૂ. ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજા

વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ પ. પૂ. આચાર્યદેવ

શ્રીમદ્વિજય હેમચન્દ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા

णमोत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
श्री प्रेम-भुवनभानु-पद्म-जयघोष-हेमचन्द्रसूरिभ्यो नमः

આતમજ્ઞાની

શ્રમણ કહાવે

વિષયતૃષ્ણા વિલય પામી જાય
અધ્યાત્મના અમૃતની સરવાણીઓ ફૂટી નીકળે
ને
આત્મજ્ઞાનના ઉચ્ચ શિખરો સર થઈ જાય
મળ્યું છે એ માટે
અમોઘ આ આલંબન
ચાલો
સાર્થક કરીએ.

– આ. કલ્યાણબોધિસૂરિ

अथ

आत्मावबोधः

श्रीवर्द्धमानं जिनवर्द्धमानं
सूरीन्द्रमेवं गुरुहेमचन्द्रम्।
प्रणम्य नम्यं रमणीयरम्य-
मात्मावबोधे कथये रहस्यम्॥

इह हि परमकारुणिकः प्रबन्धकारो विश्वविश्वव्याप्तदुःखदर्शनद्रवितान्तःकरण-तया तज्जिहीर्षातस्तदपहारोपायानुगतप्रेक्षा-चक्षुरात्मावबोधमेवानन्योपायतया पश्यन्

तमेव प्रतिपादयितुमिच्छुरादौ मङ्गलाभिधेयावाह-

धम्मपहारमणिज्जे,
पणमित्तु जिणे महिंदनमणिज्जे।
अप्पावबोहकुलयं
वुच्छं भवदुहकयपलयं॥१॥

धर्मः-श्रुतचारित्रलक्षणो देशसर्वविरत्यात्मको वा, तस्य **प्रभा** - विवेचनविरोकः, तया रमणीयान्- त्रैलोक्येऽपि कम्रतमान्, जगज्ज्येष्ठवस्तुप्रदातुस्तथात्वस्य न्यायोपेतत्वात्, उक्तश्च - धर्मश्चिन्तामणिः

श्रेष्ठो, धर्मकल्याणमुत्तमम्। हित एकान्ततो धर्मो धर्म एवामृतं परम् - इति (**धर्मबिन्दुः**)।

तानेव विशेषयति - **महेन्द्र-नमनीयान्**- सहजगुणगणगरिमालङ्कृत-तया कल्पशक्राणामपि वन्दनार्हान्, यदार्षम् - सव्वो गुणेहिं गरुओ, गुणाहि-यस्स जं लोगवीरस्स। संभंतमउडविडवो सहस्सनयणो सययमेइ - इति (**उपदेश-माला**)।

कानेवंविधानित्यत्राह- **जिनान्**, नि-र्जिताजितरागादिरिपुगणान् तीर्थकृतः, **प्रणम्य** - भक्तिप्रणामगोचरीकृत्य, भय-

प्रणामादेर्भावमाङ्गल्याहेतुत्वात्, तदर्थत्वाच्च प्रणामाभियोगस्य। एतावता मङ्गलमभिधायेदानीमभिधेयमाह- **भवदुःखकृतप्रलयम्** - चातुरन्तसंसारसागरवरिवर्त्तिनारकत्वादिदारुणदुःखसन्दोहविहितविनाशम्, **आत्मावबोधकुलकम्** - स्वरूपविज्ञानविषयकगाथागणम्, **वक्ष्ये** - शास्त्रसम्प्रदायसंवेदनत्रितयमवलम्ब्याभिधास्ये।

आत्मावबोधाद् भवदुःखप्रलयो भवत्येव, तद्धेतुविपक्षत्वात्तस्य, यदुक्तम्- आत्माज्ञानभवं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते- इति (योगशास्त्रम्)। दुःखहेतुर्हि कर्म, तन्नि-

बन्धनं रागादि, तन्निदानं परपरिणतिः, तज्जनकश्चात्मानवबोध एवेति तज्जं दुःखं तत्प्रतिपक्षप्रतिनाश्यमिति न किञ्चिदनुपपन्नम्।

ननु यद्येवम्, तदाऽऽत्मावबोधमात्रेणास्माकं भविष्यति भवदुःखविमुक्तिः, अलं चरणाऽऽचरणेन, सकष्टत्वात्तस्य, सुखधार्यस्वरूपबोधस्य चाधिगतत्वादस्माभिरिति चेत् ? अत्रोत्तरयति-

अत्तावगमो नज्जइ,
सयमेव गुणेहिं किं बहु भणसि ?
सूरुदओ लक्खिज्जइ,
पहाइ न उ सवहनिवहेणं॥२॥

किं बहु भणसि ?, किल वयमात्मावबोधसम्पन्ना इत्यादि, प्रभूतोऽपि त्वत्प्रलाप मुधैवेति भावः। यतः **आत्मावबोधः** - प्रतिप्रदेशं परिणता स्वरूपविज्ञानसंवित्तिः, **स्वयमेव** - परप्रज्ञापनापेक्षामन्तरेणैव, **गुणैः** - इन्द्रियदमादिरूपैर्वक्ष्यमाणैश्चरणतपश्चर्यागुणैः, **ज्ञायते** - परिणतपारमर्षपीयूषैः महात्मभिः परिलक्ष्यते, यदुतायमात्मज्ञानसम्पन्नोऽज्ञो वा। यो हि पञ्चाश्रवप्रसक्तो बाह्याभ्यन्तरतपःपराङ्मुखश्च, अज्ञशिरोमणिरेव सः, अतो दूरेऽस्यात्मज्ञत्वगन्धोऽपि।

स्यादेतत्, यद्येवंविधोऽपि विशिष्ट-वाक्छटाभिः सतर्कमात्मन आत्मज्ञानित्वं प्रमाणयति, तदा कथं न प्रत्येयं तद्वच इति चेत् ? अत्र दृष्टान्तद्वारेण प्रतिविधत्ते, **सूरोदयः प्रभया लक्ष्यते, न तु शपथ-निवहेन।** यथैव शपथशतमपि मध्यरात्र-सन्तमससमासीनानां सूर्योदयः सञ्जात एवेति प्रत्याययितुमप्रत्यलम्, तथा चारित्र-विकलानामात्मज्ञानसम्पन्नत्वप्रतिज्ञा हेतु-शतसहस्रसहिताऽपि स्वसाध्यं साधयि-तुमसमर्थैव, प्रत्यक्षादिबाधिततया तेषां हेत्वाभासमात्रपर्यवसानादिति भावः।

॥ ७ ॥

ननु यद्येवं तदा तात्त्विकाऽऽत्मज्ञानस्य प्राप्त्यर्थं किं कर्त्तव्यम् ? कथं वा लक्ष्यतेऽन्तर्गत आत्मावबोध इति चेत् ? अत्राह-

दम-सम-सम्मत्त-मित्ती-
संवेअ-विवेअ निव्वेआ।
एए पगूढअप्पाव-
बोहबीअस्स अंकुरा॥३॥

अत्र तीव्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बन्ध्यः, अन्त्यदीपकत्वात्, अतस्तीव्रो दमः - प्रकृष्टेन्द्रियनिग्रहः, स्वविषयानुधाव-

नप्रवृत्तानामिन्द्रियाणां प्रत्याहार इति यावत्, एतत्प्रकर्ष एतदनायाससाध्यत्वलक्ष्मेति ज्ञेयम्। यथाभिहितम् - तदिमे विषयाः किलैहिका, न मुदे केऽपि विरक्तचेतसाम्। परलोकसुखेऽपि निःस्पृहाः, परमानन्दरसालसा अमी- इति **(अध्यात्मसारः)**।

तथा तीव्रः **शमः** - अपराधेऽप्यकोपान्वया प्रकृतिक्षान्तिगुणसंवलिता चित्तवृत्तिः, तदुक्तम्- अवरज्झे वि ण कुप्पइ उवसमओ सव्वकालंपि - इति **(सम्यक्त्वसप्ततिः)**। तथा तीव्रं **सम्यक्त्वम्** - शङ्काद्यतिचाररहितमुपशमादिगुणाभिव्यङ्ग्य

आत्मपरिणामः। तथा **मैत्री** - विश्वविश्वसत्त्वहितमतिः, यदुक्तम् - मैत्री परस्मिन् हितधीः समग्रे - इति (**शान्तसुधारसः**)। तथा तीव्रः **संवेगः** - स्वर्गादिसुखगोचरदुःखैकमतिहेतुके मोक्षसुखमात्रगताभिलाषातिशयस्वरूपः स्वपरिणामः, उक्तश्च - णरविबुहेसरसोक्खं दुक्खं चिय भावओ उ मन्नंतो। संवेगाओ मोक्खं मोत्तुण अन्नं न पत्थेइ - इति (**दर्शनशुद्धिः**)।

तथा तीव्रो **विवेकः** - सततमपि सार्वानुशीलनम्, तद्धेतुत्वात्तस्य, तदाह- विवेकश्च नैरन्तर्येण भगवद्वचनपरिभावनम्

(सामाचारीप्रकरणम्)। अतो हि पारमर्षपरिणतिः, ततोऽपि स्वेतरभेदविज्ञानसंवेदनम्, सोऽयं विवेकः पोतभूतोऽपारसंसारपारावारपारप्रापणे।

तथा **तीव्रनिर्वेदः** - प्रकर्षप्राप्तो भवविरागः, यतः पश्यत्यनर्थतयाऽर्थम्, शवोपमां स्त्रीविलाससन्ततिम्, विषसदृशांश्च विषयान्, परमार्थतोऽस्यात्मसुखसंवित्तिरूपत्वात्। भवति हि प्रकर्षं पश्यतोऽपकृष्टावज्ञेति न किञ्चिदत्र चित्रम्, उक्तश्च - अर्थो ह्यनर्थो बहुधा मतोऽयं, स्त्रीणां चरित्राणि शवोपमानि। विषेण तुल्या

(आचाराङ्गम्)।

अथ प्रोक्तबीजाङ्कुरभाव एवास्माकं विप्रतिपत्तिः, विषयप्रवृत्त्यादेः सुखान्वेषण-रूपत्वादात्मज्ञानस्य च सदवबोधरूपत्वात्। अतो न सम्भवत्यनयोर्बाध्यबाधकभावः। एवञ्च विषयप्रवृत्तिपरिहाररूपस्य दमस्य कार्यत्वम्, तत्कारणत्वं चाऽऽत्मज्ञानस्येति न सङ्गतिमङ्गतीति चेत् ? अत्राह-

जो जाणइ अप्पाणं,
अप्पाणं सो सुहाणं न हु कामी।
पत्तम्मि कप्परुक्खे रुक्खे
किं पत्थणा असणे ?॥४॥

य आत्मानं जानाति - विहसित-स्वयम्भूरमणजलधिजलसम्भारोऽनन्ताऽऽ-नन्दरसो मत्स्वरूपमिति संवेत्ति, **स आत्मनः सुखानां नैव कामी,** नास्य तुच्छतमहृषीकगोचरोपभोगप्राप्यसुखाभा-साभिलाषा स्वप्नेऽपि सञ्जायत इति हृदयम्।

अत्र निदर्शनमाह- **कल्पवृक्षे प्राप्ते सति किमृक्षेऽशने प्रार्थना** सम्भवति ? नैव सम्भवति कस्यचिदमूढस्येत्यभिप्रायः। उक्तश्च - तावत् सुखेच्छा विषयार्थभोगे यावन् मनःस्वास्थ्यसुखं न वेत्ति। लब्धे

अनात्मज्ञस्य त्वास्तां मुक्तिसुखम्, इतरदपि दुर्लभमित्याह-

तेसिं दूरे सिद्धी
रिद्धि रणरणयकारणं तेसिं।
तेसिमपुण्णा आसा,
जेसिं अप्पा न विन्नाओ॥६॥

तेषां सिद्धिर्दूरे, न मुक्तिगतिगन्धोऽपि तेषामिति भावः। **तेषामृद्धी रनरनककारणम्**, मनःसन्तापादिप्रसूतया परमार्थतो विभवोऽपि तेषां दुःखैकहेतुरेवेति हृदयम्। किञ्च **तेषामाशाऽपूर्णा** एवाऽऽस्ते, नैहि-

कविषयाभिलाषाऽपि तेषां पूर्यत इत्याशयः। केषामित्यत्राऽऽह- **येषामात्मा न विज्ञातः**, एतदज्ञस्याधर्मप्रवृत्तेः, तस्याश्च दुःखनिदानत्वात्, उक्तश्च - धर्मफलमनुभवतोऽप्यधर्मानुष्ठानमनात्मज्ञस्य - इति (नीतिवाक्यामृतम्)।

एवञ्च यावत् सिद्धिसुखमप्यात्मज्ञानाधीनमेवेत्याह-

ता दुत्तरो भवजलही-
ता दुज्जेओ महालओ मोहो।
ता अइविसमो लोहो,
जा जाओ न निओ बोहो॥७॥

सोऽपि कामः - मथिताशेषजगज्जनो मन्मथः अध्यात्मध्यानज्वलने - स्वरूपमात्रगोचरैकाग्रचित्तसन्ततिलक्षणजाज्वल्यमानज्वालावलिमालिहुताशने, **पतङ्गत्वं प्रयाति**, शलभवद् भस्मभूयं प्रपद्यत इति भावः। परस्वत्वोन्मादप्रभवो हि मदनः, स च स्वस्वत्वसंवित्तिसद्भावे विलीयेतैव, मदनवदिति भावः। किञ्च

जं बद्धं पि न चिट्ठइ,
वारिज्जंतं वि सरइ असेसे।
ज्ञाणबलेणं तं पि हु,
सयमेव विलिज्जइ चित्तं॥९॥

यद् बद्धमपि न तिष्ठति, प्रयत्नत आत्माभिमुखं नीतमपि भ्राम्यत्येव बहिस्तात् पुंश्चलीवेत्यर्थः। **वार्यमाणमप्यशेषानस्मरणीयानपि स्मरति** भावान् ये बहिः प्रादुष्क्रियमाणा अपि जुगुप्सां लज्जां च जनयेरन्, **तदपि तु चित्तं ध्यानबलेन स्वयमेव विलीयते** - आत्मरसैकरसीभावमनायासेनैव प्रतिपद्यते, उन्मनीभावस्यापि ध्यानसाध्यत्वादिति भावः। अत एव-

बहिरंतरंगभेया विविहा

वाही न दिंति तस्स दुहं।

निरपराधश्च, विषयाशाकषायोदयविमुक्त-त्वात्। अतोऽस्य पीडोपनिपाताभावः प्रायः।

अथवा प्राक्कृतक्लिष्टकर्मवशेन कोऽपि तं पीडयति, तदाऽपि **तस्मात्** - दारुणादपि हननादिप्रकारात् पीडनात्, तस्य **दुःखम्** - मनःकष्टम्, **नास्ति**-नैवोदयमा-साद्यते, अत्रैव हेतुगर्भितं विशेषणमाह- **ऋणमोक्षं मन्यमानस्य** - इति। प्राक्कृत-कर्म ह्यात्मन ऋणम्। पीडनपरेण हि तदु-दीर्यते प्रसह्य, ततश्चोदयमासाद्य निर्जीर्यते तत्। एवञ्चर्णमुक्तिरेव मम सञ्जायतेऽनेने-

त्यभिसन्दधत आनन्दवृद्धिमेवाधिगच्छतः को दुःखावकाशः ? प्रतिकूलेऽपि संयोग इष्टसिद्धिं प्रपश्यतस्तद्विरहात्, उक्तञ्च-दृष्टा चेष्टार्थसंसिद्धौ कायपीडा ह्यदुःखदा। रत्नादिवणिगादीनां तद्वदत्रापि भाव्यताम् - इति **(अष्टकप्रकरणम्)**।

यत्किञ्चिन्निमित्तमपि प्रबुद्धस्य महात्मनः सुखायैव जायते, प्रबोधप्रमोदयोः परमार्थतोऽनर्थान्तरत्वात्, अबोधो ह्यसुखबीजम्, तस्मिन् प्रबोधपावकदग्धे का दुःखप्ररोहप्रसूतिरेवेति। अभिहितञ्चाभियुक्तैः - दुःखं दुष्कृतसङ्क्षयाय महतां,

क्षात्यै पदं वैरिणः, कायस्याशुचिता विरागपदवी, संवेगहेतुर्जरा। सर्वत्यागमहोत्सवाय मरणं, जातिः सुहृत्प्रीतये, सम्पद्भिः परिपूरितं जगदिदं स्थानं विपत्तेः कुतः ? - इति **(सूत्रकृताङ्गवृत्तावुद्धरणम्)**।

इतश्चास्य दुःखापनोद इत्याह-

दुक्खाण खाणी खलु रागदोसा
ते हुंति चित्तम्मि चलाचलंमि।
अज्झप्पजोगेण चएइ चित्तं
चलत्तमालाणिअकुंजरु व्व॥१२॥

रागद्वेषौ खलु दुःखानां खनिः

दुःखविटपिमूलकर्मबीजत्वात्तयोः, तथा च पारमर्षम्- रागो य दोसो वि य कम्मबीयं, कम्मं च जाइप्पभवं वयंति। कम्मं च जाइ-मरणस्स मूलं, दुक्खं च जाईमरणं वयंति- इति **(उत्तराध्ययनम्)**। **तौ** - रागद्वेषौ, **चलाचले** - सन्ध्याभ्ररागवत्परिचञ्चले, **चित्ते** - अनात्मज्ञान्तःकरणे, **भवतः** - बाह्यनिमित्तभावे तदभावे वाऽपि तथा-तच्चित्तस्वाभाव्यादुद्भवमाप्नुवतः।

किमेतच्चलत्वोच्चाटनोपाय इत्यत्रा-ऽऽह- **अध्यात्मयोगेन** - स्वभावपरिभाव-नैकानुसन्धानेन, **चित्तं चलत्वं त्यजति**

अध्यात्मयोगचित्तचाञ्चल्ययोः सामानाधिकरण्यासम्भवात्। चलत्वपरिहार उपमामाह- **आलानितकुञ्जर इव**। यथैव बन्धनस्तम्भबद्धो गजस्त्यजति तरलताम्, तथैवाध्यात्मयोगप्रोतं मनोऽपीति भावः।

न च चञ्चलस्वभावं चित्तं कथन्नामाचलं स्यादिति वाच्यम्, तस्यात्मपरिणामरूपत्वात्, छद्मस्थस्यात्मन उभयरूपस्य सिद्धान्तसिद्धत्वादानुभविकत्वाच्च। एतदेव स्पष्टतरमाचष्टे -

एसो मित्तममित्तं एसो
सग्गो तहेव नरओ अ।
॥ ३० ॥

एसो राया रंको अप्पा

तुट्ठो अतुट्ठो वा॥१३॥

एष आत्मा तुष्टः - स्वगुणानुगुणप्रवृत्त्या परितोषितः सन् **मित्रम्** - सुहृदिव हितकृत्, अतुष्टो वा स्वगुणप्रतिलोमप्रवृत्त्याऽपरितोषितस्त्वेष एवाऽ-**मित्रम्**- क्रुद्धरिपुरिव प्रत्यपायैकसविता। एवं स्वर्गादावपि वाच्यम्, तुष्टाद्यात्मनस्तद्धेतुत्वात्, यत् पारमर्षम् - अप्पा कत्ता विकत्ता य सुहाण य दुहाण य। अप्पा मित्तममित्तं च सुप्पट्ठिअ दुप्पट्ठिओ॥ अप्पा नई वेयरणी अप्पा मे कूडसामली। अप्पा

कामदुहा धेणु अप्पा मे नंदणं वणं - इति **(उत्तराध्ययनम्)**। एतदेवाभिप्रेत्यान्यत्रापि - अप्पा सुगइं साहइ सुप्पउत्तो दुग्गइं च दुप्पउत्तो। तुट्ठो रुट्ठो अपरो न साहगो सुगइकुगईणं इति **(पुष्पमाला)**।

एवमात्मन एव सुख-दुःखस्वर्गनरकादिरूपत्वात्तदनवगमं हित्वा तदवबोधे यतितव्यम्, अन्यथा प्रत्यपायानपायादिति भावः, उक्तञ्च-त्वमेव दुःखं नरकस्त्वमेव, त्वमेव शर्मापि शिवस्त्वमेव। त्वमेव कर्मापि मनस्त्वमेव जहीह्यविद्यामवधेहि चाऽऽत्मन् - इति **(अध्यात्मकल्पद्रुमः)**।

न हि परितोषितलोकस्याप्यात्मपरितोषमन्तरेण समीहितसिद्धिरिति तदर्थमेव प्रोत्साहयति -

लद्धा सुरनररिद्धी विसया
वि सया निसेविआऽणेण।
पुण संतोसेण विणा किं कत्थ
वि णिव्वुइ जाया ?॥१५॥

अनेनाऽऽत्मनाऽनादौ संसारेऽनन्तशः **सुरनरर्द्धिर्लब्धा** - तथाविधपुण्यविपाकादधिगता। न चैतन्मात्रम्, अपि तु **विषया** अप्यात्मना **सदा निषेविताः**। **पुनः** -

तथाऽपि **सन्तोषेण** - परितृप्त्या **विना किं कुत्रापि** भवे **निर्वृतिः** - अगौणसुखपरिस्पर्शः, **जाता** ? - नैव जाता, सन्तोषसारत्वात्सुखानाम्, तदुक्तम् - सुहाइं संतोसाराइं - इति।

नन्वप्राप्तसुखत्वेऽलब्धर्द्धित्वमेवाऽस्त्विति चेत् ? न, साम्प्रतकालेऽपि समृद्धानां दुःखित्वदर्शनात्, अतीतजन्मर्द्धिप्राप्तेः पारमर्षप्रसिद्धत्वाच्च, तदुक्तम्- देविंदचक्कवट्टित्तणाइं रज्जाइ उत्तमा भोगा। पत्ता अणंतखुत्तो ण य हं तत्तिं गओ तेहिं - इति, सव्वाओ रिद्धिओ पत्ता - इति च (**वैराग्य-**

शतकम्)। अतो न किञ्चिदनुपपन्नम्, भवस्य जीवस्य चानादित्वात्।

अत आत्मगुणानुगुणप्रवृत्त्या परितोष्योऽयमात्मा, व्यर्थत्वात्कुटुम्बादितोषणस्य, उक्तञ्च- तोषणीयो जगन्नाथस्तोषणीयश्च सद्गुरुः। तोषणीयस्तथा स्वात्मा किमन्यैः बत तोषितैः - इति (योगसारः)। अपरथा तु यद् भावि तदाह-

जीव ! सयं चिय निम्मिअ-
तणुघररमणीकुटुंबनेहेणं।
मेहेण व दिणनाहो
छाइज्जसि तेअवंतो वि॥१६॥

जीव ! स्वयमेव निर्मिततनुगृह-रमणीकुटुम्बस्नेहेन त्वं **तेजस्वानपि** ज्ञानप्रकाशदीप्तोऽपि छाद्यसे तिरोभवसि। एतदेव निदर्शयति **मेघेनेव दिननाथः** - सूर्यः।

जीव एव निर्माति शरीरादिस्नेहम्, छाद्यते च तेनैव स्वयम्, सुखाद्यात्मगुण-छादनस्वभावत्वात्स्नेहस्य, यदुक्तम् - सम्बन्धान् कुरुते जन्तुर्यावत आत्मनः प्रियान्। तावन्तस्तस्य जायन्ते हृदये शोक-शङ्कवः - इति। अतः प्राक् शरीरस्नेहम-पसारयति-

वरभत्तपाणण्हाणय-

सिंगारविलेवणेहिं पुट्ठो वि।

निअपहुणो विहडंतो सुणएण

वि न सरिसो देहो॥१७॥

वरभक्तपानस्नानकशृङ्गारविलेपनैः पुष्टोऽपि निजप्रभोर्विघटन् देहो न शुनाऽपि सदृशः। कुर्क्कुरोऽपि तावत्तुच्छ-भक्तादिना परितर्पितः कृतज्ञो भवति स्वामिनं प्रति, प्राणांश्च प्रत्यर्पयत्यवसरे, न च विघटति ततः। देहस्तु ततोऽप्यधमतरः, रोगजरामरणावसरेषु तत्कृतात्मद्रोहस्य दृष्ट-चरत्वात्, अभिहितश्च - आहारगंधमाईएहिं

सुअलंकियो वि पुट्ठो वि। देहो न सुई न थिरो विहडइ सहसा कुमित्तु व्व- इति (पुष्पमाला)। धनप्रतिबन्धमपनयति-

कट्ठाइ कडुअ बहुआ
जं धणमावज्जिअं तए जीवा।
कट्ठाइं तुज्झ दाउं,
तं अंते गहिअमन्नेहिं॥१८॥

जीव ! यत्त्वया बहुधा - सागरपार-गमनादिप्रभूतप्रकारेण, **कष्टानि कृत्वा धनमावर्जितम्**- उपार्जितम्, **तदन्ते**-ऽन्यैः- दायादादिभिः **तुभ्यं कष्टानि दत्त्वा**

गृहीतम्। एवञ्च सर्वथाऽपि कष्टनिदानमेव तव धनम्, अतो विमुञ्च ततः सुखाशालेशमपि, अन्वाह- अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे। आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थं दुःखभाजनम् - इति। ततो न कोऽपि तव गुणो धनादिपरिग्रहादन्यत्र दुःखोदधिनिमज्जनादित्याह-

जह जह अन्नाणवसा
धणधन्नपरिग्गहं बहुं कुणसि।
तह तह लहुं णिमज्जसि
भवे भवे भारिअतरि व्व।।१९।।

यथा यथा - येन येन सदसत्प्रकार-

विशेषेण, **अज्ञानवशाद् बहुं धनधान्य-परिग्रहं करोसि, तथा तथा भवे भवे भारिततरीव** - भारातिशयगुरूभूतपोतवत्, **लघु** - शीघ्रमेव **निमज्जसि**, न स्व-रक्षणावकाशमपि प्राप्स्यसीति भावः।

अज्ञानवशादेव भवति परिग्रहः, ज्ञा-निनस्तद्विरहात्। तद्रूपपरिणतिर्हि तात्त्विकः परिग्रहः, तत्स्वरूपवेत्ता च ज्ञानी, अतः कोऽस्य परिग्रहाभिमान इति, तदुक्तम् - मज्झ परिग्गहो जइ तोऽहमजीवत्तं तु गच्छेज्ज। णादेव अहं जम्हा तम्हा ण परिग्गहो मज्झ - इति (**समयसारः**)। अथ

रामारतिं निरसति-

जा सुविणे वि हु दिट्ठा
हरेइ देहीणं देहसव्वस्सं।
सा नारी मारी इव
चयसु तुह दुब्बलत्तेणं॥२०॥

या स्वप्नेऽपि तु दृष्टा सती **देहिनाम्**- स्वप्नदृष्टजीवानाम्, **देह-सर्वस्वम्**- शरीरसामर्थ्यानन्यप्रयोजकं वीर्यम्, **हरति**, तदपहारनिमित्तत्वं भजत इत्यर्थः, **सा नारी मारिरिव**, बलाधीन-त्वाज्जीवनस्य तदपहर्त्री साक्षान्मृतिरेवेति भावः। अतस्तां **त्यज, तव दुर्बलत्वेन,**

तदत्यागो हि तव शिष्टबलक्षयपर्यवसायीत्यतस्त्याज्यैव सेति भावः, तथा चार्षम्-

जो सेवइ किं लहइ थामं हारेइ दुब्बलो होइ। पावेइ य वेमणस्सं दुक्खाणि य अत्तदोसेणं - इति (उपदेशमाला)। अपि च-

अहिलससि चित्तसुद्धिं रज्जसि
महिलासु अहह मूढत्तं।
नीलीमिलिए वत्थंमि धवलिमा
किं चिरं ठाइ ?॥२१॥

त्वं **चित्तशुद्धिमभिलषसि, महिलासु** च **रज्यसि,** तद् **अहह** तव

मूढत्वम्। मौढ्यमेवैतद् दृष्टान्तेन स्पष्टयति- नीलीमिलिते वस्त्रे **धवलिमा** - श्वैत्यं **किं चिरम्**- कियन्तं कालं यावत् **तिष्ठति** ? नीलीमिलनमात्रेणैव यथा विनश्यति वस्त्रश्वैत्यम्, तथा नारीरागमात्रेणैव तव चित्तशुद्धिविनाशः, चित्तकालुष्यस्य प्रबलतमनिमित्तत्वाद्योषिताम्, अत एवाऽऽर्षम् - असज्जमित्थिसु- इति (आचाराङ्गम्)। अथ स्वजनस्नेहमधिकृत्याऽऽह-

मोहेणं भवदुरिए बंधिअ
खित्तो सि नेहनिगडेहिं।
॥ ४३ ॥

बंधवमिसेण मुक्का पाहरिआ

तेसु को राओ ?॥२२॥

मोहेन स्नेहनिगडैः त्वां **बद्ध्वा भवचारके** त्वं **क्षिप्तोऽसि**। तत्र च बान्धवमिषेण प्राहरिका मुक्ताः। **कस्तेषु** तव विदितपरमार्थस्य **रागः** ? नैव स सङ्गतिमङ्कतीति भावः। यथा हि यामिक-वशान्न मोक्षं लभते चारकगते । जनः, तथैव स्वजनवशादपि भवकारावासनियन्त्रितो जीवः, अतः कथन्न स्वजनानां यामि-कौपम्यम् ? उक्तञ्च-यामिकभटोपमः स्वीयो वर्गः - इति **(अध्यात्मसारः)**। यतनीय-

मतोऽन्तःकुटुम्बे, भवविमुक्तिहेतुत्वात्तस्ये-त्याह-

धम्मो जणओ करुणा माया
भाया विवेगनामेणं।
खंति पिआ सप्पुत्तो गुणो
कुटुंबं इमं कुणसु॥२३॥

धर्म एव **जनकः**, सुखात्मकात्म-परिणामपितृभूतत्वात्। **करुणा** च **माता**, निसर्गवत्सलत्वात्। **विवेकनाम्ना** तु **भ्राता**, सर्वापत्सु संरक्षकत्वात्। **क्षान्तिश्च प्रिया**, एकान्तकान्तत्वात्। **सत्पुत्रस्तु**

गुणः, आ भवमपि सम्यक् परिपालक-त्वात्। अत **इदमेवाऽऽभ्यन्तरं कुटुम्बं कुरुस्व** - आत्मीयतया मन्यस्व। उक्त-श्चान्यत्र प्रकारान्तरेण - संयताऽऽत्मा श्रये शुद्धोपयोगं पितरं निजम्। धृतिमम्बां च पितरौ तन् मां विसृजत ध्रुवम्॥ युष्माकं सङ्गमोऽनादि-र्बन्धवोऽनियतात्मना। ध्रुवैकरूपान् शीलादिबन्धून्नित्यधुना श्रये॥ कान्ता मे समतैवैका ज्ञातयो मे समक्रियाः। बाह्यवर्गमिति त्यक्त्वा धर्मसन्न्यासवान् भवेत् - इति (**ज्ञानसारः**)।

स्वजनेष्वपि भार्यास्वेव तीव्रतरो

भवति प्रायः स्नेहः, अतस्तमपाकर्त्तुमाह-

अइपालियाहिं पगइत्थियाहिं
जं भामिओ सि बंधेउं।
संते वि पुरिसकारे
न लज्जसे जीव तेणंपि॥२४॥

अतिपालिताभिः - स्वयमन्तप्रान्तं भुक्त्वाऽपि मिष्टस्निग्धाहारविशिष्टवस्त्राऽऽ-भरणादिभिर्बाढमुपचरिताभिः, प्राकृत-स्त्रीभिः विशिष्टकुलकलारूपादिविहीन-विलयाभिरपि, **यत्त्वमस्थानस्नेहपाशैर्बद्ध्वा भ्रामितोऽसि** - अशुचिशुचिप्रभृतिभ्रान्ति-प्रापणेन व्युद्ग्राहितोऽसि, यद्वा तत्तत्कार्य-

करतया व्यापृतोऽसि, **सत्यपि पुरुषकारे**, अयं भावः - यदि हि त्वं स्त्रीप्राय एवाबलोऽभविष्यस्तदा न किमप्यस्माभिर्वाच्यमभविष्यत्। किन्तु त्वं तु पुरुषकारसम्पन्नः, तथाऽप्येवं कदर्थ्यस इति।

जीव ! तेनापि - अनन्तराभिहितात्मकदर्थनेनापि **न लज्जसे**। तदेतत्तव निर्ह्रीकत्वातिरेक एवेत्याशयः। उक्तश्च - पासेण पंजरेण य बज्झंति जह चउप्पया य पक्खी य। इय जुवइपंजरेण बद्धा पुरिसा किलिस्संति॥ हरिहरचउराणण- चंदसूरखंदाइणो वि जे देवा। नारीणं किंकरत्तं

कुणंति धीद्धी विसयतिण्हा - इति (इन्द्रिय-पराजयः)। तदेवम् -

सयमेव कुणसि कम्मं,
तेण य बाहिज्जसि तुमं चेव।
रे जीव ! अप्पवेरिअ !
अन्नस्स य देसि किं दोसं ?॥२५॥

त्वं स्वयमेव कर्म - स्त्रीसक्त्यादि-लक्षणासदनुष्ठानोपार्जितज्ञानावरणादि, **करोसि** - उपेत्य स्वरसतो विधत्से, तेन च कर्मणा **त्वमेव बाध्यसे**, कर्त्रेकानुयायि-त्वात्कर्मणः, यदार्षम्- कत्तारमेव अणुजाइ

कम्मं - इति (उत्तराध्ययनम्)।

रे जीव ! आत्मवैरिक ! किमन्यस्य च दोषं ददासि ? स्वकृतकर्मभोजित्वात्तव मुधैवान्यदोषप्रदानमिति हृदयम्। उक्तञ्च - अन्नो न कुणइ अहियं हियं पि अप्पा करेइ न हु अन्नो। अप्पकयं सुह दुक्ख भुंजसि ता कीस दीणमुहो ? - इति (वैराग्यशतकम्)। अपि च-

तं कुणसि तं च जंपसि तं
चिंतसि जेण पडसि वसणोहे।
एयं सगिहरहस्सं न
सक्किमो कहिउमन्नस्स॥२६॥

तत् करोषि सावद्यानुष्ठानम्, **तच्च जपसि** वितथत्वादिदोषदुष्टं वचः, **तत्** च **चिन्तयसि** अकुशलविमर्शम्, **येन** त्वं **व्यसनौघे**, दुःखशतसहस्रसन्दोहे **पतसि**, कृतमनोवाक्कायकर्ममोक्षाभावात्, तदुक्तम् - कडाण कम्माण न मोक्खु अत्थि- इति **(उत्तराध्ययनम्)**।

एतत् - स्वयं स्वदुःखनिदानमामन्त्र्य तद्विषहनलक्षणम्, तव **स्वगृहरहस्यम्** वय-**मन्यस्य कथयितुं न शक्नुमः**, लज्जनीय-तया गोप्यत्वेनास्मद्विधानां तत्प्रकाशनधा-ष्टर्याभावात्। वरं स्याद्यदि त्वमेवैतद्विचित्र-

चरित्रपरित्यागं कुर्या इत्याशयः। किञ्च -

पंचिंदिय परा चोरा

मणजुवरन्नो मिलित्तु पावस्स।

निअनिअअत्थे निरता

मूलट्ठिइं तुज्झ लुंपंति॥२७॥

पराः - पश्यतोहरत्वेन निकृष्टतमाः, **चौराः**, क इत्याह- **पञ्चेन्द्रियाणि**, तत्तदौपम्यं चरणधनलूण्टाकत्वात्, यदुक्तम् - सुच्चिय सूरो सो चेव पंडिओ, तं पसंसिमो णिच्चं। इंदियचोरेहिं सया ण लूंटियं जस्स चरणधणं - इति। एतदेवाऽऽह- ते च

पापस्य - सर्वपापनिदानत्वेन सपाप्मनः, **मनोयुवराज्ञो मिलित्वा निजनिजार्थे** शब्दादौ **निरताः** - सन्ततमपि तदन्वेषणैकपरायणाः, तव चौरसुहृन्निर्विवेकस्य **मूलस्थितिम्**- सर्वसारभूतज्ञानादिमूलद्रव्यसत्ताम्, **लुम्पन्ति** - समन्ताद्विनाशयन्ति, अत आत्मानुपालनार्थं समाहितेन्द्रियो भव, अन्यथा दारुणभवबम्भ्रमणस्य व्रजलेपायमानत्वात्, समाधेश्च सिद्धिसश्चरत्वात्, तदाहुः - अप्पा खलु सययरक्खियव्वो सव्विंदिएहिं सुसमाहिएहिं। अरक्खिओ जाइपहं उवेइ सुरक्खिओ सव्व-

दुहाण मुच्चइ - इति (**दशवैकालिकम्**)।

यदियत्कालं यावद् विहितमिन्द्रियत-स्करैस्तदाह-

हणिओ विवेगमंती भिन्नं
चउरंगधम्मचक्कंपि।
मुट्ठं नाणाइधणं
तुमंपि छूढो कुगइकूवे॥२८॥

विवेक एव मन्त्री - **विवेकमन्त्री** अध्यात्मनगरसर्वकार्यप्रधानत्वात्, स हृषीकस्तेनैः **हतः** - अयमेवास्मन्नियन्त्र-णैकनिपुण इति मन्वानैर्मृतिं नीतः।

दुर्दान्तचौरवशीकारविधौ सेनाऽपि कदाचिदुपयुज्यत इति नीतिं विज्ञायेतै **चतुरङ्गधर्मचक्रमपि** - हस्त्यादिस्थानीयदानादिचतुर्भेदसचिवा धर्मवाहिन्यपि, **भिन्नम्**- तत्तदतिचारादिसम्पादनक्रमेणानाचाराऽऽचरणमुपनीय मूलतोऽप्युन्मूलितम्।

ततोऽपि साधितमेभिर्निरर्गलं स्वसाध्यम्, प्रतिबन्धकविरहादित्याह- **ज्ञानादिधनम्** - सदवबोधरत्नाद्यात्मसर्वस्वम्, **मुष्टम्**- सर्वबलभ्रष्टतया प्रतिकारलेशविकलस्य विपर्यस्तमतेः प्रत्युत

परितोषं दर्शयत आत्मनः सकाशाच् चौरितम्।

स्तेनोऽपि विहितस्तैन्यः पुनर्दण्डभीत्या मुषितस्य तथा नियन्त्रणं कुरुते, यथाऽसौ राजकुलादौ गन्तुमेव न पारयतीत्येतेऽपि यच्चक्रुस्तदाह- **त्वमपि कुगतिकूपे क्षिप्तः**, यथैकेन्द्रियादिदीर्घकायस्थित्यवस्थिततयाऽन्धकूपप्रक्षिप्तो नामापि विस्मरेद्धर्मराज्ञः, दूरे तद्दर्शनं स्वविडम्बननिवेदनं वा। इत्थञ्च-

इत्तिअकालं हुंतो

पमायनिद्दाइगलियचेअन्नो।

जइ जग्गिओसि संपई

गुरुवयणा ता न वेएसि ॥२९॥

इयन्तम् - अनन्तपुद्गलपरावर्त्त-प्रमाणम् **कालं** यावत् त्वं **प्रमादानिद्रादिगलितचैतन्योऽभवत्**। विवेकः खल्वात्मचैतन्यम्, तच्च विनश्यत्येव प्रमादनिद्रादिविपक्षव्यासेवनतः, गोक्षीरमिवाम्लद्रव्यात्।

तद् **यदि सम्प्रति गुरुवचनात्**-साक्षीत्तीर्थकृत्सङ्काशनिष्कारणवत्सलधर्माचार्यवाणीपीयूषात्, **जागृतोऽसि** - निर्धूत-

प्रमादनिद्रतया सम्प्राप्तचैतन्योऽसि, **ततः** विवेकोदयविहितमहाभ्युदयवशात् पुनस्त-थाविधनिगोदादिजन्मसन्ततिव्यथां **न वेद-यसि**, मूलं नास्ति कुतः शाखेतिन्यायात्, प्रमादमूलत्वाद्दारुणभवबम्भ्रमणस्य। किञ्च-

लोगपमाणो सि तुमं,
नाणमओऽ णंतवीरिओ सि तुमं।
नियरज्जठिइं चिंतसु,
धम्मज्झाणासणासीणो॥३०॥

त्वं लोकप्रमाणोऽसि, चतुर्दशरज्जू-मितलोकाकाशप्रदेशतुल्यप्रदेशत्वादात्मनः,

मुञ्चाहङ्कारमतः क्षुद्रशरीरादाविति भावः।

इतोऽपि तव पौद्गलिकत्वविरह इत्याह- **ज्ञानमयः** - सर्वविजातीयविलक्षणचिन्मात्रलक्षणः, उक्तञ्च - पुद्गलानां गुणो मूर्त्तिरात्मा ज्ञानगुणः पुनः। तद् भिन्नं पुद्गलद्रव्यादात्मद्रव्यं जगुर्जिनाः - इति **(अध्यात्मसारः)**, तथा**ऽनन्तवीर्योऽसि त्वम्**, अपर्यवसितज्ञेयज्ञप्तिशक्तिसम्पन्नत्वात्।

अतो, **धर्मध्यानासनासीनः** सन् **निजराज्यस्थितिं** - सर्वलौकिकराज्यातिशय्यध्यात्मसाम्राज्यसत्काद्भुतगुणगरिम-

परिपूतसत्ताम्, **चिन्तय**- तत्स्वरूपादिपरि-
भावनपुरस्सरं ध्यानगोचरीकुरु। अपि च -

को व मणो जुवराया ?
को वा रायाइ रज्जपब्भंसे ?।
जइ जग्गिओ सि संपइ,
परमेसर पविस चेअन्ने॥३१॥

यदि हि त्वमधिष्ठित एवाध्यात्म-साम्राज्ये, तदा भ्रष्ट एव मोहराजा, अत एवम् **राज्यप्रभ्रंशे** सति, **को वा युवराजा मनः** ? को वा **राजादिः** मोहप्रभृतिरपि न किञ्चित्ते, तावदेव खद्योतविलसितम्,

यावन्न दिवाकरोदयः, तावदेव मोहराज्य-स्फातिः, यावन्न तव विवेकोदय इति हृदयम्।

अतो **यदि सम्प्रति जागृतोऽसि**, तदा हे **परमेश्वरः** - ज्ञानाद्यनन्तैश्वर्यसम्पन्न ! त्वं **चैतन्ये प्रविश** - स्वस्वरूपमात्रानुप्रवेशं विधत्स्व, दृष्टविपाकत्वात्तवेतरप्रवेशस्य। एतदेव स्मारयति-

नाणमओ वि जडो विव पहू
वि चोरु व्व जत्थ जाओ सि।
भवदुग्गंमि किं तत्थ
वससि साहीणसिवनगरे।।३२।।

यत्र भवदुर्गे निवसन् त्वं **ज्ञानमयोऽपि जड इव** जातोऽसि, हिताहितप्राप्तिपरिहारफलं हि ज्ञानम्, तत्फलाभावश्च हेत्वभावं समर्थयन् जडत्वमेव तव साधयतीत्येषा स्वरूपापहारविडम्बना तव। अहो तव निर्लज्जतेत्येतादृशदुःस्थितावपि सुस्थ इव तिष्ठसि।

अपि च यत्र **प्रभुरपि चौर इव जातोऽसि** त्वम्। प्रभुता च तव निरर्गलज्ञानदर्शनादिगुणगणविभुत्वालङ्कृतत्वात्, निरवधिसुखसन्दोहस्वामित्वाच्च। चौरत्वं तु तत्तत्प्रभुत्वसम्भ्रष्टतया यत्किञ्चित्तुच्छ-

परिमोषानुगतचित्तत्वात्।

स्वाधीनशिवनगरे सति तत्र भवदुर्गे **किं वससि** ?, त्वदधीनमेव शिवनगरम्, त्वत्पुरुषार्थप्राप्यत्वात्तस्य, तच्च स्वरूपतया तव गृहस्थानम्, अतस्तदुपेक्ष्य दुःखैकनिलये भवदुर्गे तव निवासोऽनुचित एवेति प्रयतस्व शिवनगरसम्प्राप्तौ, स्तोकावशिष्टत्वात्तन्मार्गस्येत्याशयः, तथा च पारमर्षम्-तिण्णोऽसि अण्णवं महं किं पुण चिट्ठसि तीरमागओ ?। अभितूर पारं गमित्तए समयं गोयम मा पमायए - इति **(उत्तराध्ययनम्)**।

यद्येतावताऽपि नोल्लसति मनो भवदुर्गपरित्यागार्थम्, तदेतत्स्वरूपाज्ञत्वा-देवेत्येतत्स्वरूपं समाचष्टे -

जत्थ कसाया चौरा
महावया सावया सया घोरा।
रोगा दुट्ठभुअंगा
आसा सरिआ घणतरंगा॥३३॥

यत्र भवदुर्गे **कषायाः** - क्रोधादि-लक्षणाः **चौराः**, क्षान्त्यादिमहारत्नलूण्टा-कत्वात्। तथा **महापदः** - वधबन्धनादि-विपद्रूपाः, **सदा घोराः श्वापदाः**, समन्ता-

त्समापत्य सम्पीडनैकस्वभावत्वात्तासाम्। अपि च **रोगाः** - ज्वरकासादिरूपाः, **दुष्टभुजङ्गाः**, छलमन्विष्य दशनशीलत्वात्। तथाऽऽ**शा** - विषयतृष्णा, **घनतरङ्गा** - व्यथावीच्यभिव्याप्ता, **सरित्**। किञ्चात्र -

चिंताडवी सकट्ठा बहुलतमा
सुंदरी दरी दिट्ठा।
खाणी गइ अणेगा
सिहराइ अट्ठमयभेआ॥३४॥

चिन्ता - पुत्रकलत्रपरिपोषणादिगो-

चरश्चिताधिकसन्तापको विचारविसरः, सैव **सकष्टाऽटवी**, सन्मार्गभ्रंशहेतुत्वात्। **दृष्टा** चात्र **सुन्दरी** - रमणीरूपा, **बहुलतमा**-संव्याप्तसन्तमसा, **दरी** - गुहा, तन्निषण्णानां विषण्णत्वानपायात्।

तथा नरकादिरूपत्वात् **अनेका गतयः खनयः**, दुर्निष्क्रमत्वात्। **शिखराणि** चात्र **अष्टमदभेदाः**- जात्याद्यष्टाभिमानप्रकाराः, दुरुत्तुङ्गत्वात्, विनिपातैकहेतुत्वाच्च। अपि च-

रयणिअरो मिच्छत्तं

मणदुक्कडओ सिला ममत्तं च।

तं भिंदसु भवसेलं,

झाणासणिणा जिअ सहेलं॥३५॥

मिथ्यात्वम्- देवगुरुधर्मगोचरवि-पर्यस्ताध्यवसायः, **रजनीचरः** - राक्षसः, सर्वकदर्थनामूलत्वात्। यत्र च **मनोदुष्कृ-ततः** - चित्तपापात् समुत्पन्नं **ममत्वम्** - वपुःकुटुम्बादिगोचरममकारमतिः, **शिला** - अविरलमपि विकुट्टनप्रयोजकत्वात्, **जीव ! तम्** - अनन्तराभिहितकषायचौ-रादिमहासाध्वससङ्कुलम्, **भवशैलम्** संसारदुर्गम् - **ध्यानाशनिना** - धर्मशुक्ल-ध्यानलक्षणकुलिशेन, **सरलम्** - सुखेनैव,

भिन्धि - तथा चूर्णीकुरु, यथा न कदापि त्वद्गोचरोऽयं स्यादिति भावः।

अन्यथा तु सर्वाऽपि ते चातुरी वाङ्मात्रैव, ऐहिकमात्रप्रयोजनत्वेन सानुबन्धत्वद्धितासाधनत्वात्, एतदेव व्यक्तं व्याचष्टे-

जत्थत्थि आयनाणं
नाणं वियाण सिद्धिसुहयं तं।
सेसं बहुं वि अहीयं
जाणसु आजीविआमित्तं॥३६॥

यत्राऽऽत्मज्ञानमस्ति - आत्मस्व-

रूपतद्धिताहिताद्युपायावगमो यत्राध्यवसायविशेषे विद्यते, **तज् ज्ञानं सिद्धिसुखदम्** इति **विजानीहि**, प्रागुक्तयुक्त्याऽऽत्मज्ञानस्य पारमार्थिकस्य सिद्धिसाधकत्वनियमात्।

ननु यद्येवं तदेतरस्य का वार्त्तेत्याह- **शेषम्** - आत्मज्ञानविकलं तु **बह्वप्यधीतम्** ज्योतिःशिल्पछन्दोनिमित्तप्रभृति, **आजीविकामात्रम्** - ऐहिकनिर्वाहमात्रप्रयोजनम्, इति **जानीहि**, आत्मज्ञानविकलस्य सकलस्यापि तज्ज्ञानस्यार्थोपार्जनजनरञ्जनादावेवोपयुञ्जनात्, तथा चाऽ-

ऽसुर्यादिभावनाभावितानां देवदुर्गत्यादि-क्रमेणाऽनन्तसंसारसंसरणव्यग्राणां तेषां कः सिद्धिगतिगमनगन्धोऽपि ? ततस्तज्ज्ञान-माजीविकामात्रपर्यवसायीति युक्तमेवोक्तम्। अभिहितश्च - मोदन्ते बहुतर्कतर्कणचणा केचिज्जयाद्वादिनां, काव्यैः केचन कल्पि-तार्थघटनैस्तुष्टाः कविख्यातितः। ज्योति-र्नाटकनीतिलक्षणधनुर्वेदादिशास्त्रैः परे, ब्रूमः प्रेत्यहिते तु कर्मणि जडान् कुक्षि-म्भरीनेव तान्- इति (**अध्यात्मकल्पद्रुमः**)।

आस्तां ज्योतिरादि, पारमर्षपीयूषमपि विषायत एवाऽऽत्मावबोधविहीनानामि-

त्याह-

सुबहु अहीअं जह जह,

तह तह गव्वेण पूरिअं चित्तं।

हिअप्पबोहरहिअस्स,

ओसहाओ उट्ठिओ वाही॥३७॥

यथा यथा सुबह्वधीतम्, प्रभूत-सङ्ख्यान्यध्यात्मशास्त्राणि पठितानीति भावः, तथा तथा हितकारक आत्मबोधः - **हितात्मबोधः**, निबिडमोहनीयोदयसचिवज्ञानावरणोदयसहिततया तेन **रहितस्य**, **औषधात्** - भवरोगप्रशमनाज्जिनवचनात्,

व्याधिः - अहङ्कारादिरूपो भवरोग एव, **उत्थितः**, दुःशमनं यथा स्यात्तथाऽभ्युत्थानं प्राप्तः। उक्तश्चान्यत्र - दप्पविसपरममंतं नाणं जो तेण गव्वमुव्वहइ। सलिलाओ तस्स अग्गी समुट्ठिओ मंदपुण्णस्स- इति (पुष्पमाला)। विडम्बनान्तरमप्याह-

अप्पाणमबोहंता,
परं विबोहंति केइ ते वि जडा।
भण परियणंमि छुहिए,
सत्तागारेण किं कज्जं ?॥३८॥

केचित् **तेऽपि** - अनन्तराभिहितद-

पध्मातजीवाः, **जडाः** - तत्त्वतोऽज्ञतमाः, यत **आत्मानमबुध्यन्तः** - स्वरूपविज्ञान-विकलाः, **परं विबोधयन्ति** - परप्रति-बोधमात्राक्षणिकव्यापारा उपलभ्यन्ते।

तदेतदसमञ्जसं दृष्टान्तद्वारेण स्पष्ट-यति, **भण** - कथय, यत् **परिजने** - पुत्रादिपरिवारे, **क्षुधिते** - बुभुक्षिते सति, **सत्रागारेण** - दीनानाथरङ्कादिभ्यो भोजनदानार्थं निर्मितया दानशालया, **किं कार्यम्** ?, न किञ्चित्तेन प्रयोजनं लोको-पहासफलेनेत्यभिप्रायः। यथा प्रथमं परि-वारपोषणं विधाय तत एव सत्रागाराभियोगः

शोभास्पदतां व्रजति, एवमात्मप्रबोधं प्राप्यैव परप्रतिबोधप्रयासः क्रियमाणः शोभते, नान्यथेति भावः।

ननु विकला एव वयमात्मज्ञानेन, तथापि प्रतिबोधयामोऽपरजीवान्, भविष्यत्येतेनापि शुभयोगेन समीहितसिद्धिरस्माकम्, अतः को नामात्र दोष इति चेत् ? अत्राह-

बोहंति परं किं वा

मुणंति कालं नरा पठंति सुअं।

ठाणमुअंति सयावि हु

विणाऽऽयबोहं पुण न सिद्धी॥३९॥

केचित् **नराः परं बोधयन्ति**, परोपकारैकरसिकत्वात्, **किं वा** - यद्वा **जानन्ति कालम्**- अनागतादिः, ज्योतिरादिविद्याप्रयोगेनैष्यत्प्रभृतिभावानपि जानन्ति केचिदित्यर्थः। किञ्च केचित् **श्रुतम्**- जिनागमरूपमन्यद्वा पठन्ति। अपि च केचित् **सदापि स्थानमप्युपयन्ति**, निरन्तरमुत्कटुकाद्यासनानि सकष्टान्यभ्यस्यन्तीति भावः।

पुनः - तथापि, **आत्मबोधं विना** - निश्चयव्यवहारसमन्वयमात्रसाध्यशुद्धस्वरूपशाल्यहमित्यात्मविज्ञानमन्तरेण, **न** सम्भ-

वति सिद्धिः, सद्धेतौ व्यतिरेकव्यभिचार-विरहात्, अतिप्रसङ्गात्, त्रैलोक्यस्याप्येवमेव सिद्धिप्रसक्तेः, न चैवं दृष्टमिष्टं वा, अत आत्मावबोध एव प्रागुक्तलक्षणः सिद्धिसञ्चर इति दृढमवधारणीयम्।

नन्वतिदुर्गमोऽयं निश्चयव्यवहारनयवादः, न शक्यते मन्दमतिभिरवगन्तुम्, तत् किमेभिः कार्यमात्मबोधलिप्सुभिरिति चेत् ? अत्राह-

अवरो न निंदियव्वो पसंसिअव्वो
कया वि न हु अप्पा।

समभावो कायव्वो बोहस्स रहस्समिणमेव ।।४० ।।

अपरो न निन्दितव्यः, स्वविषयभूतदोषाधिगतिहेतुत्वान्निन्दायाः, यदाह- लोओ परस्स दोसे, हत्थाहत्थी गुणे च गिण्हंतो। अप्पाणं अप्पणा च्चिय कुणइ सदोसं सगुणं च - इति (**पुष्पमाला**)। किञ्च लौकिकतन्त्रेष्वपि प्रतिकुष्टा परनिन्दा, अतः लोकोत्तरशासनव्यवस्थितैः सुतरां विधेयस्तत्त्यागः, उक्तश्च-न पापं पापिनां ब्रूयात् तथा पापमपापिनाम्। सत्येन तुल्यदोषी स्या -दसत्येन द्विदोषभाक्- इति (**महाभारतम्**)।

किञ्चान्यत्, **कदाप्यात्मा नैव प्रशं-सितव्यः**, सर्वयत्नेनात्मश्लाघा परिहर्त्तव्ये-त्याशयः, गुणविरेकरूपत्वात्तस्या, तथा चार्षम्- सुट्ठु वि उज्जममाणं पंचेव करिंति रित्तयं समणं। अप्पथुई परनिंदा जिब्भो-वत्था कसाया य - इति **(उपदेशमाला)**।

तथा **समभावः कर्त्तव्यः**, हर्षादि-हेतूनां परमार्थतो हेत्वाभासत्वं प्रपश्यता सदाऽपि समतामृतपरिनिमग्नैरेव भाव्यमिति भावः। तद् **इदमेव बोधस्य रहस्यम्**, सर्वस्याप्यतोऽतिरिक्तस्य परमार्थतोऽत्रैवा-न्तर्भावात्, तथाहि- परनिन्दापरिहार-

प्रकर्षतो द्वेषह्रासः, आत्मश्लाघां परित्य-
जतो रागापकर्षः, समभावानुभावितस्य च मोहविलयः। तदेतत्क्रमेणावाप्यते परमज्ञानं परमसुखञ्च। अतः सूक्तम् - बोधस्य रहस्यमिदमेवेति। एतदप्यात्मज्ञानसाधन-
मित्याह-

परसक्खित्तं भंजसु रंजसु
अप्पाणमप्पणा चेव।
वज्जसु विविहकहाओ जइ
इच्छसि अप्पविन्नाणं॥४१॥

परसाक्षित्वं भिन्धि, आत्मसाक्षि-

त्वाद्धर्मस्य, परसाक्षिसापेक्षस्य परमार्थतो-ऽधर्मे पर्यवसानात्, कषायोदयरूपत्वात्, उक्तञ्च - अप्पा जाणइ अप्पा जहट्ठिओ अप्पसक्खिओ धम्मो। अप्पा करेह तं तह जह अप्प सुहावहो होइ - इति (**उपदेश-माला**)। अत **आत्मनैवात्मानं रञ्जय**, तन्मात्रोपायत्वादात्मरक्षणस्य, पररञ्जनस्य प्रत्युत प्रत्यपायावहत्वाच्च, तदुक्तम् - कस्ते निरञ्जन ! चिरं जनरञ्जनेन, धीमन् ! गुणोऽस्ति परमार्थदृशेति पश्य।
तं रञ्जयाऽऽशु विशदैश्चरितैर्भवाब्धौ यस्त्वां
पतन्तमबलं परिपातुमिष्टे - इति

(अध्यात्मकल्पद्रुमः)।

न हि विकथाव्यग्रस्याऽऽत्मरञ्जनावकाश एव स्यादित्याह- **वर्जय विविधकथाः**, तत्प्रमादान्तर्भावस्यैव तद्धेयत्वसिद्धिसाधनत्वात्, संसारसागरनिमज्जनहेतुत्वात्, तदुक्तम् - मज्जं विसयकसाया णिद्दा विगहा य पंचमी भणिया। एए पंच पमाया जीवं पाडंति संसारे - इति।

कुर्वेतदुपदेशत्रितयानुपालनम्, **यद्यात्मविज्ञानमिच्छसि**, सद्व्यवहारानुपालनमन्तरेणाप्राप्य एव शुद्धनिश्चयाभिमत आत्मबोध इति हृदयम्।

उपसंहर्त्तुमिच्छुरुपदेशसर्वस्वमाह-

तं भणसु गणसु वायसु झायसु
उवइससु आयरेसु जिआ।
खणमित्तमपि विअक्खण !
आयारामे रमसि जेण॥४२॥

जीव ! भण सिद्धान्तश्लोकादि, **गणय** आगमालापकादि, **वाचय** धर्म-कथादि, **ध्यायस्व** आज्ञाविचयादि, **उपदेशय** अहिंसादि, **आचर** ईर्यासमित्यादि। ननु सुबहु विद्यते भणनादियोग्यम्, अतो न ज्ञायते किं भणितव्यादि मम किञ्च

नेति चेत् ? अत्राह- **तदेव** भणनादि-
गोचरीकार्यं त्वया, **येन** हे **विचक्षण** !
- आत्मबोध एव बोधसर्वस्वमितिपारमर्ष-
पीयूषपरिपानपटुमतिः, **क्षणमात्रमपि**
यावत् त्वं **आत्मारामे** - सर्वोत्कृष्टसौन्द-
र्याभिरामे स्वभावोपवने, **रमसि** - सर्व-
सुखसन्दोहस्वामितया सञ्चरणं करोसि।

एतेन येन भणितादिना क्षणमात्रमपि
यावन्न प्राप्यते आत्मरमणता, नापि
परम्परयाऽपि यदात्मारामतानिबन्धनम्, तत्
प्रतिक्रुष्टम्, हेयतया च व्यवस्थापितम्।
तन्मात्रार्थत्वात् सर्वस्यापि योगमार्गस्य

तदहेतोर्भोगमार्गानतिरेकात्। अत एवोक्त-मन्यत्रापि - तमेव सेवस्व गुरुं प्रयत्नादधीष्व शास्त्राण्यपि तानि विद्वान्। तदेव तत्त्वं परिभावयाऽऽत्मन् ! येभ्यो भवेत् साम्य-सुधोपभोगः - इति (अध्यात्मकल्पद्रुमः)। उपसंहरति-

इय जाणिऊण तत्तं
गुरुवइट्ठं परं कुण पयत्तं।
लहिऊण केवलसिरिं
जेणं जयसेहरो होसि॥४३॥

इति - अनन्तराभिहितम्, गुरू-

पदिष्टम् - सुविहितसम्प्रदायसम्प्राप्तम्, **परं तत्त्वम्** आत्मावबोधलक्षणम्, **ज्ञात्वा** - तद्गोचरसर्वमिथ्यापक्षनिरास पुरस्सरं तत्सत्स्वरूपमवगम्य, तथा **प्रयत्नम्** - तत्संवित्त्यभियोगातिशयम्, **कुरु** - सद्गुरुनियोगानतिक्रममनुपालयन् विदधत्स्व, स्वच्छन्दप्रवृत्त्या आत्माज्ञानमात्रसाधकत्वात्, **येन केवलश्रियम्**, विश्वविश्वशोभातिशयिकेवलज्ञानदर्शनाभिख्याम्, **लब्ध्वा** - शश्वद्भावेनाऽऽत्मसात्कृत्य, **जयशेखरः** मिथ्यात्वमोहविजयलक्षण-मुकुटमालाऽलङ्कृतः, **जगच्छेखरो** वा -

त्रैलोक्यमस्तकव्यवस्थिततया तन्मुकुटमालोपमः **भवसि।** इतरसर्वस्याप्यभियोगस्य भवबम्भ्रमणपर्यवसायितया स्वपादकुठारप्रहारसङ्काशत्वादेतदेव कर्त्तव्यं मतिमता शेषसर्वपरिहारेणेति तात्पर्यम्।

मिथ्याऽस्तु दुरुक्तं मम। शोधयन्तु बहुश्रुताः। कृतिरियमाचार्यकल्याणबोधेः कर्मारिशून्यनेत्रे (२०६८) वैक्रमेऽब्दे वैशाखसितप्रतिपदि समाप्तेति शम्।

◆ નવલા નજરાણા ◆

(૧) **તત્ત્વપ્રેમ** → પ.પૂ.શ્રીહરિભદ્રસૂરિ મહારાજા કૃત **યોગબિંદુ** ગ્રંથ પર નવનિર્મિત સંસ્કૃત શ્લોકવાર્ત્તિક.

(૨) **અધ્યાત્મદર્શના** → **મહોપનિષદ્** નામના પ્રાચીન હિંદુ ગ્રંથની નવનિર્મિત સંસ્કૃત ટીકા.

(૩) **સુધોપનિષદ્** → મહો. શ્રીયશોવિજયજી કૃત **વૈરાગ્યકલ્પલતા**-અંતર્ગત '**સમાધિસુધા**' પર નવનિર્મિત સંસ્કૃત ટીકા.

(૪) **શ્રુતમહાપૂજનમ્** → દ્વાદશાંગી સહિત ૮૪ આગમો તથા ૧૦૮ શાસ્ત્રોનું વિધિસહિત પૂજન.

(૫) **ત્રિપદીશતકમ્** → મહો. શ્રીયશોવિજયજી કૃત **અધ્યાત્મસાર** આદિ ગ્રંથો પર પ્રવચનો.

(૬) **પ્રવચનપ્રસૂપનિષદ્** → અષ્ટપ્રવચનમાતા વિષયક નવનિર્મિત સંસ્કૃત પ્રકરણ.

(૭) **આશાતનોપનિષદ્** → ગુરુ -૩૩ આશાતના વિષયક નવનિર્મિત સંસ્કૃત પ્રકરણ.

(૮) **તરંગલોલા સમાસ** → પ.પૂ. શ્રીપાદ-લિપ્તાચાર્ય કૃત **તરંગલોલા** કથાનો નવ-નિર્મિત સંક્ષિપ્ત સંસ્કૃત ગદ્યાનુવાદ.

(૯) **યોગોપનિષદ્** → ૩૨ યોગસંગ્રહ વિષયક નવનિર્મિત સંસ્કૃત કૃતિ.

(૧૦) **સંદર્ભસંચય** → લગભગ ૩૦૦ પુસ્તકોમાંથી પસાર થઈને વીણેલા મોતીઓ.

(૧૧) **અનુભૂતિગીતા** → આનંદઘનની આત્માનુભૂતિ કળશ કાવ્યા સંચય.

ધ્યાનનું મૂળ ગુરુમૂરતિ
પૂજા મૂળ ગુરુ પાય।
મંત્રનું મૂળ ગુરુવાણી ને
શિવ મૂળ સુગુરુ પસાય॥

– અનુભૂતિગીતા

गुरुकृपाकटाक्षेण
सुलभो ज्ञानसागरः।
यतस्याप्यविनीतस्य
यद्‌बिन्दुरपि दुर्लभः।।

- ગુરુસર્વસ્વમ્
(ઉપનિષત્-સર્વસ્વમ્ અંતર્ગત દ્વયોપનિષદ્-શ્લોકવાર્તિક)

Don't Miss it.

मूलकाराः

महो. श्रीयशोविजयगणिवराः

अनुवादकाराः

आ. श्रीकल्याणबोधिसूरयः

સુકૃત સહયોગી

શ્રી મહાવીર શ્વે. મૂર્તિ. જૈન સંઘ

વિજયનગર, અમદાવાદ.

જ્ઞાનનિધિના સદ્વ્યય બદલ
શ્રીસંઘ તથા ટ્રસ્ટીઓની
ભૂરિ ભૂરિ અનુમોદના

૧૧૨